

мыслить, аргументировано формулировать и отстаивать собственную точку зрения, критически относиться к источникам информации. Раскрыта сущность различных дискуссионных методов. Среди них: дебаты, «круглый стол», дискуссия-симпозиум, панельная дискуссия, концентрические круги, дискуссия с элементами игрового моделирования и тому подобное.

Ключевые слова: дискуссия, дискуссионные методы, виды дискуссии, интерактивное общение.

The article is devoted to definition of conceptual approaches to the disclosure of the nature of the debate and discussion teaching methods. The aim of the study was to examine the main types of discussion (discussion methods), and identifying features of its use as a method of primary school. It was found that the controversial methods to help students form the ability to think creatively, reasonably articulate and defend their own point of view critical of sources. The essence of different kinds of discussions. They include debates, "round table" discussion, symposium, panel discussion, concentric circles, discussion of the elements of game simulation, etc. The practical significance of the study lies in teacher disclosure features use different types of discussions in the educational process in elementary school. It was found that the main features of methods is debatable: the presence of problematic situation created with discussion questions; meaningful self-direction of students for in-depth study of communication problems when searching for different means to express their opinions; communicative basis, students obtain knowledge during interactive communication for the sake of a certain group to perform common tasks, while making the overall group approach and adherence to the rules of common search activities; logical construction method: thesis - argument - or refute the proof of the thesis; organizational perfection: the creation of the problem situation - its discussion - the adoption of harmonized solutions - implementation.

Key words: discussion, discussion methods, discussions, interactive communication.

УДК 159.9.: 316.77: 37.03

Щербан Тетяна Дмитрівна,
доктор психологічних наук, професор, ректор,
Мукачівський державний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті представлено принципові підходи у дослідженні концепції навчального спілкування як системи «суб'єкт - предмет - суб'єкт». Розкрито зміст поняття навчального спілкування. Результати теоретичного й експериментального дослідження дозволили встановити функціональну структуру навчального спілкування, яку складають процеси: відображення, розуміння, доведення. Теоретико-методологічний аналіз процесів комунікації дозволив уточнити структуру, функції та системний характер навчального спілкування. Представлено методики виявлення продуктивності навчального спілкування, що визначається рівнем опанування вчителем комплексу здатностей, і розкрито зміст цього комплексу.

Ключові слова: навчальне спілкування, системний аналіз, діяльнісний підхід, будова, функції, здатності до навчального спілкування, продуктивність спілкування.

Постановка проблеми. Розвиток усіх галузей сучасного суспільства постійно потребує глибоких наукових досліджень – пошуків і експериментів, нових розробок. Формою розвитку науки є наукове дослідження, тобто вивчення явищ і процесів, аналіз впливу на них різних чинників, а також вивчення взаємодії між явищами за допомогою наукових методів з метою отримання доведених і корисних для науки і практики рішень з максимальним ефектом. Наукове дослідження – цілеспрямоване пізнання, результатом якого виступають система понять і теорій. Представлена праця розглядає таке наукове дослідження, як спілкування у навчанні.

При визначенні змістових характеристик діяльності традиційно покладається така її ключова ознака як відношення суб'єкта і об'єкта [1, 3, 7 та ін.]. Проте діяльність, як засвідчують результати досліджень останнього часу, включає і ставлення людини до інших людей, однак конкретні функції і сутність останнього залишаються не розкритими (у кращому випадку лише припускається, що ставлення імпліцитно притаманне діяльності). До того ж психологічний аналіз і поняттєвий апарат, як правило, розроблялися щодо одного з аспектів відношень «суб'єкт - об'єктного» чи «суб'єкт -

суб'єктного». Натомість питання про співвідношення різних видів, форм і рівнів діяльності у психології, зокрема педагогічній, розроблено недостатньо.

У зв'язку з цим постає необхідність доповнення категорії спілкування такою її стрижневою характеристикою, як відношення «суб'єкт - суб'єкт(и)», адже для педагогічної психології особливу вагомість відіграють ситуації, коли суб'єкти спілкування мають різний обсяг знань, умінь та навичок, зокрема, у системі «вчитель - учень». Таким чином, вказаний контекст утворює новий предмет наукового дослідження педагогічної психології, а саме - навчальне спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Навчальне спілкування є багатомірним поліфункціональним процесом, що вимагає системного аналізу. Особлива увага надавалася спілкуванню в контексті вивчення його впливу на свідомість суб'єкта, у працях таких психологів як В. Ю. Борев, А.А. Брудний, А.А. Деркач, В. А. Кан-Калик, А.В.Коваленко, О.О.Леонтьев, А. П. Назаретян, В.Ф.Петренко, Є.В. Селезньов, В. І. Степанський, О. К. Тихомиров, Ю.А.Шерковін та ін. В українській психології вагомий внесок у дослідження проблеми спілкування зробили Г.О.Балл, О. Ф.Бондаренко, Ж. П. Вірна,

О.К.Дусавицький, М. М. Заброцький, Г.С.Костюк, В.В.Клименко, О. М. Леонтьєв, С.Д.Максименко, Ю.І.Машбиць, С. О. Мусатов, М.В.Савчин, В.А.Семиченко, І. О. Синиця, Н.В.Чепелева та ін. Як приклад міждисциплінарного підходу до проблеми спілкування й комунікації можна навести роботи філософів (В. Г. Афанасьєва, Д.І.Дубровського, О. А. Феофанова, Ю. А. Шрейдера), мовознавців (А.А.Волкова, Ю.М.Лотмана, Я.Пруха), соціологів (А. І. Тимуша). Проте у жодному із наведених вище наукових підходів проблема навчального спілкування не виокремлювалася в якості предмета спеціального дослідження.

Мета статті (постановка завдання). Метою дослідження є розробка концептуально-методологічних засад психології навчального спілкування між учнем і вчителем. Відповідно до мети дослідження були поставлені такі основні завдання: здійснити теоретичний аналіз підходів до дослідження проблеми навчального спілкування; з'ясувати будову та специфіку процесу навчального спілкування, його функції та властивості.

Результати дослідження. Предмет дослідження визначив характер методичного інструментарію. Застосовано методи логіко-психологічного аналізу й узагальнення, комплекс психологічних експериментів, методи конструювання та реконструювання, систематизації, типологізації та моделювання. В дослідженні проблеми навчального спілкування застосовані методи: системний аналіз, діяльнісний та особистісний підходи.

Системний підхід – один з головних напрямків методології спеціального наукового пізнання і соціальної практики, мета і завдання якого полягають у дослідженні об'єктів як складних систем.

Системний аналіз теорій діяльностей дозволив відкрити новий предмет психології – навчальне спілкування за системою – суб'єкт - предмет -суб'єкт. Отже, розкрито зміст самого поняття навчального спілкування як особливого виду взаємин між людьми (у якому здійснюється не лише передача знань, а й розвиваються прагнення і вміння самостійно набувати нових знань, досвіду), як процесу спільної роботи вчителя і учня, у якій ця форма взаємодії будується на активному зворотному зв'язку, що організує, регулює і збагачує кожного з учасників цього процесу.

Навчальне спілкування як різновид спілкування, у якому реалізуються здатності вчителя і учня до взаємин, має на меті актуалізацію відношень, а саме: перетворення потенційного в учневі та вчителів на актуальні – творчі здібності учня та майстерність вчителя як транслятора культури. Навчальне спілкування є продуктом розвитку міжособових зв'язків у системі суб'єкт - предмет - суб'єкт., Вчитель, як суб'єкт навчальної діяльності, сприяє продуктивному засвоєнню змісту предмета навчання, його розумінню, відображенню і відтворенню учнем, як суб'єктом учбової діяльності.

Загальнонауковою методологією вивчення вказаного вище об'єкта дослідження є діяльнісний підхід, який набув значного поширення в сучасних наукових розробках. Зазначений підхід указує на певний компонентний склад людської діяльності. Серед найсуттєвіших її компонентів: потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат. Це створює можливість

комплексного дослідження. Сутність застосованого підходу полягає у виділенні в системних об'єктах структурних елементів і визначенні їхньої ролі у системі. Елементи і зв'язки між ними створюють структуру системи. Кожний елемент виконує свої специфічні функції, які «працюють» на загальносистемні функції. Якщо узяти три основні психологічні категорії: свідомість, діяльність і здатності вчителя, то ми одержимо прояви її в специфічних формах [4, 5]. Діяльність розглядається як групова чи колективна діяльність. Під останньою розуміється така взаємодія групи людей, досягають загальні цілі, що не замикаються усередині групи, а виходять за її межі. Діяльнісний підхід дав можливість з'ясувати будову процесу спілкування, його функції і властивості: взаємовідносини, особливості навчального діалогу і його різновиди, способи перевірки точності відображення.

У процесі аналізу навчального спілкування як діяльності нами виділено, зокрема, такі його структурні компоненти: предмет спілкування - підручник, інша людина, партнер як суб'єкт спілкування; потреби у спілкуванні - прагнення людини до пізнання й оцінки інших людей, а через них та з їх допомогою – до самопізнання і самооцінки; мотиви спілкування – те, заради чого людина включається в спілкування. Відповідно до заданого предмета спілкування мотиви останнього мають втілюватися або «опредметнюватися» [5] у тих об'єктах, заради пізнання й оцінки яких людина вступає у взаємодію з оточуючими, у цьому випадку – педагогічну; дія спілкування – одиниця діяльності (у цьому випадку – педагогічної), цілісний акт, адресований іншій людині і спрямований на неї як на свій об'єкт; завдання спілкування – те, на досягнення чого у даних конкретних умовах спрямовані різноманітні дії, що здійснюються у процесі спілкування; засоби спілкування – передусім ті розумові операції, за допомогою яких здійснюються дії спілкування; продукти спілкування - утворення матеріального й духовного характеру, що виникають у результаті спілкування.

Результати теоретичного й експериментального дослідження дозволили встановити, що функціональну структуру навчального спілкування складають процеси відображення, розуміння, доведення. Показано, що оптимальний обмін інформацією між учнем і вчителем здійснюється за умови утворення системи суб'єкт – предмет – суб'єкт.

Пролонгований контакт як критерій продуктивності комунікативного впливу так само припускає, що одним з визначальних факторів у цьому процесі виступає особистісний смисл.

Докладний аналіз і експериментальні дослідження особистісного смислу в структурі індивідуальної свідомості дано у роботах О.М.Леонтьєва, Кальвіньо М. і В.В.Століна, А.Г.Асмолова, Б.С.Братуся, Д.А.Леонтьєва, Е.Ф.Василюка, І. М. Белявського, А. І. Сухорукова, В.Ф.Петренка, В. В. Кучеренка і В. Ф. Петренка і ін.

Розкриття сутності особистісного смислу неможливе без спирання на такі психологічні утворюючі, як значення, почуттєва тканина, значеннєва будова, значеннєві утворення, значеннєвий конструкт і т. п..

Особистісний смисл, у розумінні Д.А.Леонтьєва, – це насамперед відношення, точніше: характер відносин, що зв'язують між собою цілі і мотиви діяльності.

Розуміння особистісного змісту стає ясным, якщо в схематичній формі простежити з погляду системного і діяльнісного підходів, динаміки функцій мотивів, трансформації значень предметного світу у свідомості людини і тих цілей діяльності, що виникають у людини в процесі її життя. При цьому функція мотивів, узятя збоку, полягає в тому, що вона ніби «оцінює» життєве значення для суб'єкта об'єктивних обставин і його дій у цій обстановці, додає їм особистісний зміст, що прямо не збігається з розумінням об'єктивних їх значень.

Д. А. Леонтьєв особистісний смисл визначає як форму суб'єктивного відображення у свідомості особистості «життєвого змісту», який розуміється як об'єктивна характеристика відносин об'єктів і явищ дійсності до життєдіяльності суб'єктів, їхнього місця в ній. Виникає запитання: що розуміється під образом, що сформувався в процесі відображення суб'єктом об'єктів і явищ дійсності, що визначає особистісний зміст у реальному житті практично, чи існують вони не віддільно від «життєвого змісту»?

У роботі Д. А. Леонтьєва описується особистісний смисл у його зв'язку з повсякденним життям, тобто через «життєвий зміст». В.В. Столін і М. Кальвіньо особистісний смисл досліджують на глибинних рівнях свідомості, на рівні значенневих конструктів. Поставивши перед собою задачу конкретно-емпіричного дослідження особливостей існування смислу у свідомості суб'єкта, будівлі і найбільш значимих характеристик змістів, автори роблять висновки: окремо взяте значення насичується особистісним смислом, стає його переносником, і в цій своїй функції значення включається у систему можливих зв'язків, розглядається вже як значенневий конструкт.

Саме ці значенневі конструкти, на думку авторів, і виступають у тій формі, що набуває особистісного сенсу у свідомості суб'єкта, але особистісний зміст не тотожний поняттю значенневого конструкта.

Навіть після закінчення навчального впливу, дійсності значенневі утворення продовжують існувати, визначаючи процес формування особистості, задаючи колю її становлення. О. М. Леонтьєв, характеризуючи цю ситуацію, доходить висновку, що вона виникла в умовах боротьби ідеологій і називає існування особистісних смислів у неадекватній для них середовища перебування їх у «чужих одягах». Що ж розташовано у центрі особистості? Це значенневі утворення морально-ціннісної сфери; драматична доля значенневих утворень на етапах формування, переорієнтації в кризові моменти суспільства; інертний характер системи значенневих утворень і ряд інших психологічних особливостей їх дотичних.

В тому, що значенневі утворення міцно пов'язані з особистісним смислом, не треба нікого переконувати; саме серед них слід шукати критерії продуктивності спілкування і його впливу на свідомість слухача.

Створеній психологічній концепції навчального спілкування як функціональній системі суб'єкт – предмет – суб'єкт, властиві способи передачі, відображення, розуміння і доведення інформації, лінії зв'язку: прями і зворотні. Навчальне спілкування - засіб об'єднання для спільних дій, розуміння одним одного, громадської думки, формування світогляду.

Продуктивність навчального спілкування визначається рівнем компетентності - опанування системою здатностей до навчального спілкування вчителя, яка має будову і притаманні їй функції і визначає «профіль навчальних здатностей вчителя». Здатність вчителя до спілкування розглядається не тільки як вияв його індивідуальності (тому, що учитель завжди неповторна особистість). Якщо вони виявляються в діяльності, то і метод їх вивчення повинен враховувати, як вони в ній виявляються і відображаються у інших людей, у їхній думці про неї в цілому і про її окремі властивості.

Метод узагальнень незалежних оцінок дозволив виокремити такі здібності вчителя до навчального спілкування: спостережливість (дослідницькі), педагогічний такт (гуманістичні), любов до дітей, чуття дітей (почуттєві), здібності до навіювання, впливу на учнів (сугестивні), здібності проектувати активність учнів (конструктивні), уміння словом виражати свої думки (мовленнєві), використання інноваційних методів навчання (дидактичні), уміння підсилити думки мімікою і пантомімікою (експресивні), організація процесу навчання і виховання (організаторські). Здібність проникати у внутрішній світ учня (перцептивні), знання психології учнів (гностичні), уміння встановлювати взаємовідносини з людьми (комунікативні), науково-дослідницькі, здатність об'єднувати разом різні, несхожі елементи (синектичні), здатність допомагати народженню думки, почуттів та образу (майєвтичні). Результати незалежної експертної оцінки свідчать, що найменш розвинутими до навчального спілкування є здібності сугестивні та майєвтичні.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи, зазначимо, що функціональну структуру навчального спілкування складають процеси: відображення, розуміння, доведення. Теоретико-методологічний аналіз процесів комунікації дозволив уточнити структуру, функції та системний характер навчального спілкування. Продуктивність навчального спілкування визначається рівнем компетентності вчителя, мірою опанування ним комплексом здатностей, який утворює «профіль навчальних здатностей».

Перспективним напрямом подальшого наукового дослідження теорії і практики психології навчального спілкування є розроблення спеціальних засобів поглибленого розвитку таких його здатностей, як: сугестивних, синектичних та майєвтичних.

Список використаних джерел

1. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев – М. : Наука, 1983. – 271 с.
2. Петровская Л. А. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская – М. : МГУ, 1989. – 216 с.
3. Чепелева Н. В. Психологическая герменевтика – наука о понимании / Н.В. Чепелева / Практична психологія та соціальна робота № 3, 2001. - С. 6-10.

4. Щербан Т.Д. Теорії навчального спілкування: сугестія, майєвтика: навчально-методичний посібник / Т.Д.Щербан . – Мукачево: Карпатська вежа, 2003. – Ч. 4. – 87 с.
5. Щербан Т.Д. Психологія навчального спілкування: монографія / Т.Д. Щербан. – К.: Міленіум, 2004. – 346с.

В статье представлены принципиальные подходы в исследовании концепции учебного общения как системы «субъект - предмет - субъект». Раскрыто содержание понятия учебного общения. Результаты теоретического и экспериментального исследования позволили установить функциональную структуру учебного общения которую составляют процессы: отображение, понимание, доказательства. Теоретико-методологический анализ процессов коммуникации позволил уточнить структуру, функции и системный характер учебного общения. Представлены методики выявления производительности учебного общения, определяется уровнем овладения учителем комплекса способностей, и раскрыто содержание этого комплекса.

Ключевые слова: учебное общение, системный анализ, деятельностный подход, строение, функции, способности к учебному общению, производительность общения.

The principal approaches of study the concept of educational communication have been presented in the research. System analysis and activity-based approach have been used in the research. System analysis of theories of activities allowed to open a new subject of psychology - educational communication through the system - subject - object - subject. The content of the concept of educational communication has been disclosed. Activity approach gave the opportunity to clarify the structure of the communication process, its functions and properties: relationship features of educational dialogue and its kinds, methods of checking the accuracy of the display. The results of the study allowed to establish the functional structure of the educational communication which consists of the processes: reflection, understanding, argumentation. In the analysis of educational communication activities has been identified the following structural components: the subject of communication, needs, motives, action, task, product. Theoretical and methodological analysis of communication processes allowed to specify the structure, function and systemic nature of educational communication. The methods of identifying the productivity of educational interaction that is determined by the level of mastering by the teacher of complex abilities have been presented, and the contents of this complex have been revealed. The methods of generalization of the independent estimates allowed to identify the following abilities of teachers to educational communication: observation (research), pedagogical tact (humanistic), love for children, feeling children, sensory, abilities of suggestion, influence on pupils (suggestive), the ability to design activity of students (positive), a word to be able to express their thoughts (speech), the use of innovative teaching methods (didactic), the ability to amplify thoughts by facial expressions and pantomimicry (expressive), the organization of process of training and education (organizational), the ability to penetrate into the inner world of the student (perceptual), knowledge of students' psychology (gnostic), the ability to establish relationships with people (communication), research, the ability to bring together different, distinct elements (synectics), the ability to help the birth of thoughts, feelings and images (maieutic). The results of independent evaluations show that the least-developed in the educational communication are suggestive and maieutic abilities. On the basis of obtained results, a promising direction for further research consider the working-out of special tools of intensive development of such abilities as: suggestive, synectic and maieutic.

Key words: educational communication, systems analysis, activity approach, structure, function, ability to communicate academic, performance communication.